

نگاهی تبارنحیّه تدزیب قرآن

پروین برزین

علامات هم به همین شیوه مزین شده‌اند . چون عده‌ای از ایرانی‌های مانوی مذهب کتاب دینی خود (ارژنگ یا ارتنگ) را که بوسیله مانی منقوش و مزین و به آنها عرضه گردیده بود تزیین مینموده‌اند بعد از ایمان آوردن به اسلام از نظر اینکه در این مذهب نقش شکل و تصویر نهی گردیده و مکروه شناخته شده بود احتمال دارد که هنرمندان برای ارضاء غریزه هنری خود بطرزی که در بالا ذکر آن گذشت به تزیین و تذهیب میپرداخته‌اند .

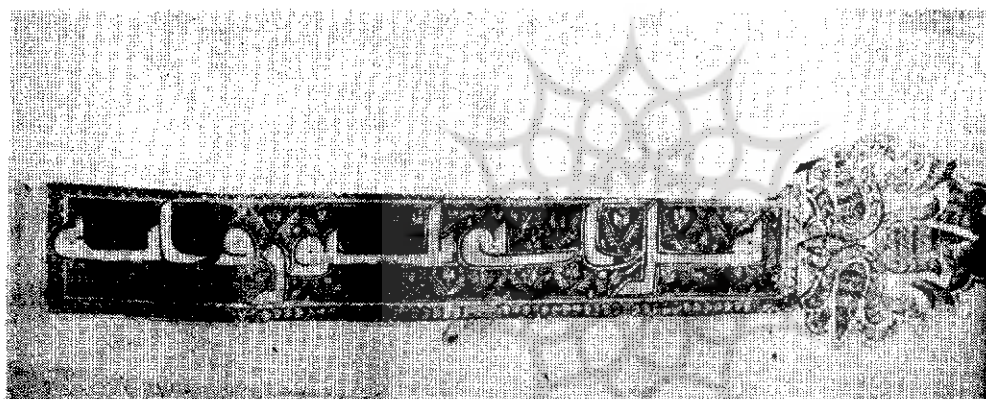
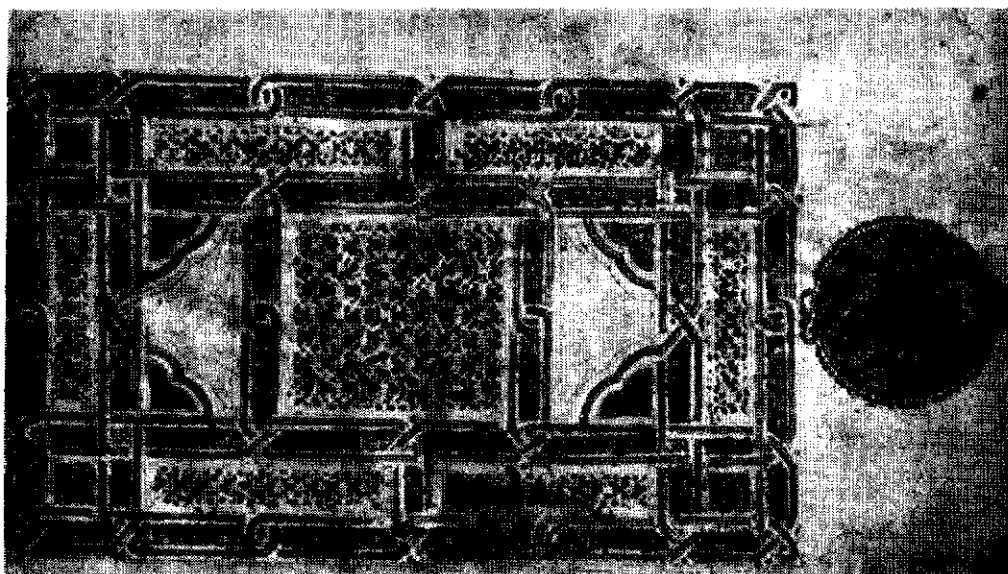
ضمن صفحات بدست آمده از کاوشهای علمی تورفان ملاحظه میشود که نقاشان و خطاطان آن زمان توانسته‌اند بنحو زیبایی خطوط را با نقوش ترکیب نمایند و این سبکی است که در دوران اسلامی نیز متداول و معمول گردیده است .

فن تذهیب روز بروز راه کمال پیمود زیرا بهمان اندازه که نسبت بخوشنویسی توجه میشد فن آرایش و تذهیب نیز مورد علاقه بزرگان و امرا واقع گردید تا جائیکه در نقاط مختلف مملکت بخصوص خراسان ، مراکزی جهت تعلیم و پرورش علاقمندان در این فن بوجود آمد . در دوران اولیه خود خطاطان کار تذهیب را بعهدہ داشته‌اند ولی بتدریج تقسیم کار بین هنرمندان متداول و مرسوم گردید . با احتمال قوی اول خطاط یا خوشنویس کار خود را انجام میداده یعنی نسخه کتاب و یا قرآن را می‌نوشته و در ضمن کتابت آن مقداری را که برای کشیدن صور و یا مذهب کاری لازم بوده است در صفحات خالی میگذارد ، بطوریکه بعضی از این کتابها که هم اکنون در دست مییابد می‌نمایند که قسمتی از کار تذهیب ناتمام مانده است .

درباره هنر نقاشی و مذهب کاری در قرون اولیه اسلام اطلاع زیادی در دست نیست . قدیمترین اثری که از این هنر باقیمانده تنها روی قرآن‌ها آنهم از قرن سوم هجری بعد میتوان ملاحظه نمود . این قرآنهای نفیس که غالباً بدستور سلاطین و امراء وقت تهیه میشد سعی میگردید که بطرز بسیار عالی آرایش گردد .

از طرز تذهیب و آرایش قرآنهاییکه قبل از این زمان تدوین گردیده اطلاع چندانی در دست نیست ولی شاید بتوان تاریخ آرایش و تذهیب قرآن را همزمان با نوشتن آن دانست باین معنی که نخست بمنظور تعیین سرسوره‌ها ، آیه‌ها ، جزوه‌ها و سجده‌ها آن را بنوعی تزیین مینموده‌اند . رفته رفته علاقه مفرط مسلمانان بقرآن و همچنین عشق بتجمل ، هنرمندان را بر آن داشت تا در تذهیب آن دقت بیشتری بکار برند و در نتیجه این آثار از صورت سادگی بیرون آمد و جنبه تزینی بخود گرفت بخصوص که این قرآن‌ها برای امرا و بزرگان و دولتمندان روز نوشته میشد و این امر خود یکی از علل توجه هنرمندان به تزیین بیشتر و بالاخره موجد تکامل فن تذهیب گردیده است .

قدیمترین قرآنهای باقیمانده از قرون اولیه اسلام همگی بخط کوفی است ، نقش و تزیین آنها تقریباً یکنواخت بوده فقط دو صفحه اول و گاهی دو صفحه آخر با نقوش هندسی آرایش گردیده‌اند . سرسوره‌ها نیز غالباً دارای نقوش تزینی بوده و عموماً در سمت راست آنها یک یا چند گل درشت و ترنج طرح مینموده‌اند . شروع سوره و اسم آن را هم بقلم زر مینوشته‌اند و نقطه‌های حروف را با رنگ قرمز و سبز و یا زعفران و آب طلا مشخص مینموده‌اند . محل حزب‌ها و سایر

بالا : تذهیب قرآن در آغاز قرن سوم هجری پایین : تذهیب قرآن بخط کوفی - قرن سوم هجری

از نظر اسم، همین امیر غوریان میباشند که قرآن بنام او مصور است. در اواخر قرن هفتم و اوائل قرن هشتم هجری شهر تبریز یکی از مراکز مهم برای تشویق و پرورش هنرمندان بشمار میرفت و این امر موجبات توسعه و تکامل فن نقاشی و تذهیب را فراهم ساخت، بخصوص در اوائل قرن هشتم بهمت سعی خواجه رشیدالدین که بانی ربع رشیدی در نزدیکی شهر تبریز است توجه بیشتری برای کتابت قرآن و کتاب و آرایش و تذهیب آنها مبذول گردید و در نتیجه مکتب جدیدی که به مکتب تبریز معروف گشت بوجود آمد که در هنر نقاشی و فن تذهیب دوره های بعد تأثیر بسزائی نموده است.

از تغییراتی که در طرز تذهیب و آرایش قرآن و کتاب حاصل گردیده اینست که اشکال هشت گوش و ستاره های دوازده

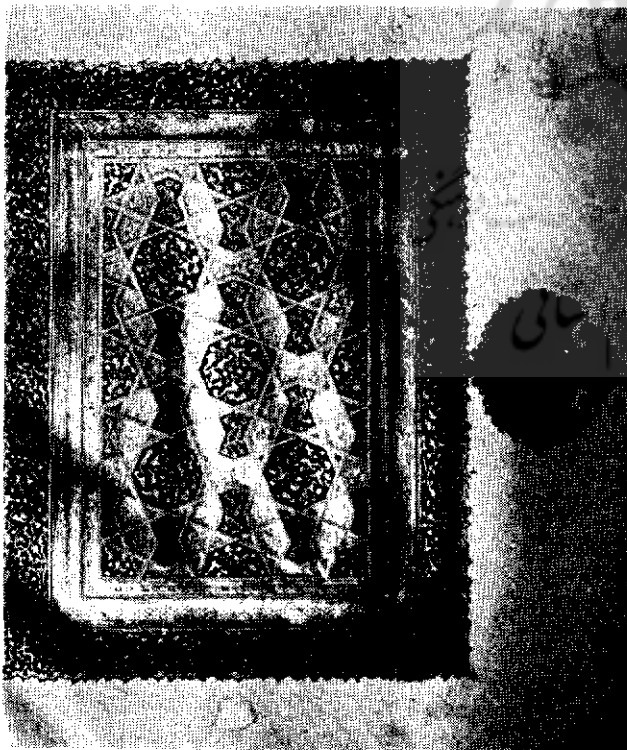
طرز تزئین و تذهیب قرآنهاى قرن ششم با روشی که در دوره های قبل بکار برده شده اختلاف پیدا میکند باین معنی که تزئینات از حال سادگی خارج شد. و نقوش هندسی جای خود را به طرح های شاخ و برگ دار داده اند. این گلبرگ های بهم پیچیده انسان را بیاد نقوش سلجوقی که بر روی مساجد این دوره در اصفهان و قزوین و اردستان بنا شده اند میاندازد. از دوره سلجوقی تعدادی قرآن های مذهب باقیمانده که شاید یکی از بهترین و نفیس ترین انواع آن قرآنی است با تفسیر در چهار مجله که در سال ۵۸۴ فراهم گردیده است. این قرآن برای مطالعه امیر غیاث الدین ابوالفتح محمد بن سام تهیه و کاتب آن محمد بن عیسی بن علی نیشابوری است ولی متأسفانه از نام مذهب آن ذکری بمیان نیامده و احتمال فراهم آوردن آن در خراسان

راست : تذهیب قرآن مربوط بقرن هفتم هجری

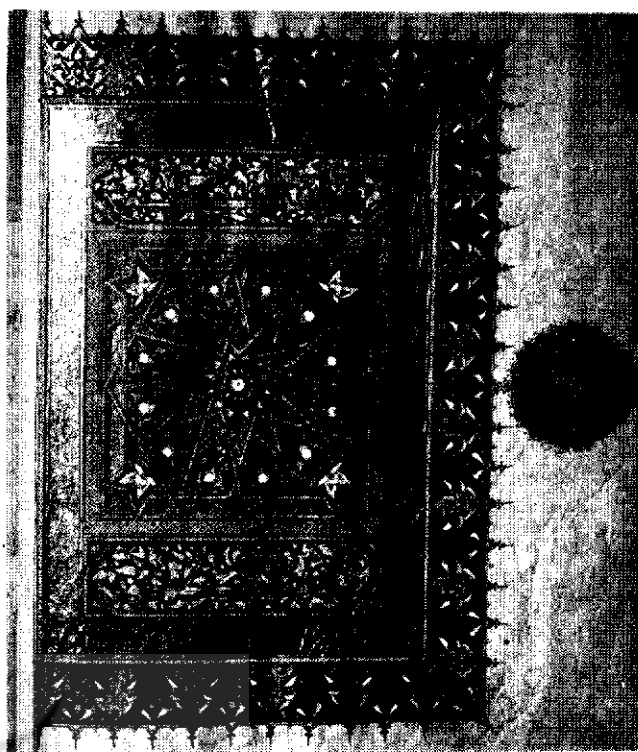
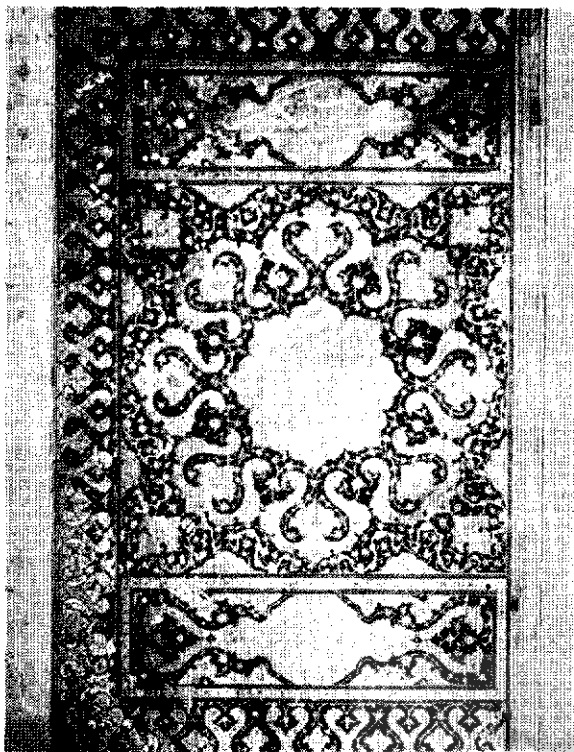
چپ : تذهیب قرآن مربوط بقرن ششم هجری

پائین : تذهیب قرآن کار محمد بن ابیك درسال ۷۰۴ هجری

پیر به صورت مرکب یا مجزا از هم بر سر لوح‌ها دیده میشود، و نیز ستاره‌های آبی‌رنگ و گل‌های پرپر کوچک برای تزئین بکار میرفته است. سرسوره‌ها نسبتاً پهن و با خط کوفی روی زمینه لاجوردی با شاخ و برگ درشت نموده شده است. در حواشی قرآن نیز گاهی نقش تزئینی از طرح‌های اسلیمی دیده میشود که از حیث رنگ‌آمیزی بسیار جالب میباشد. علاوه بر رنگ طلا از الوان دیگر چون آبی، قرمز، سبز و پرتقالی نیز استفاده میشده است. روی هم رفته در این دوره صنعت تذهیب باوج کمال و ترقی خود رسیده است.

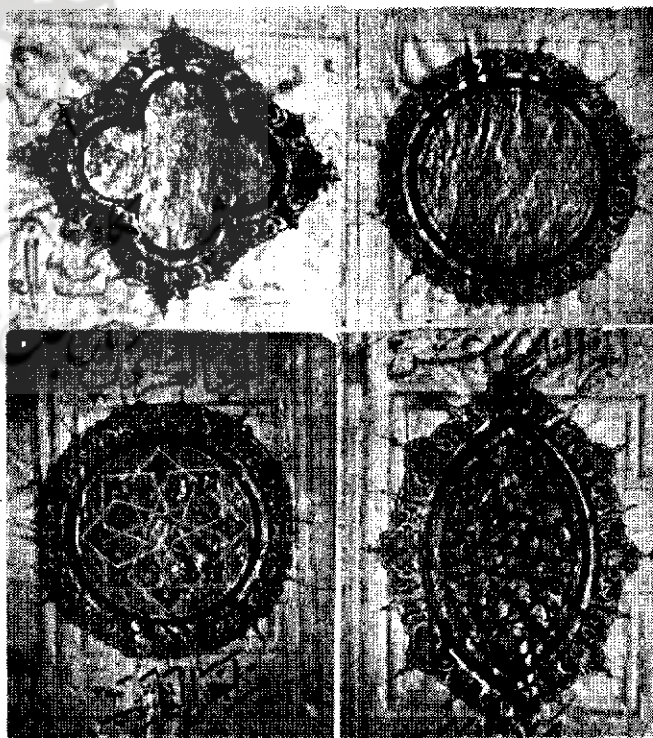
دوره تیموری از دوره‌های بسیار مهم و پربرونق و اعلاى هنر مذهب کاریست. سلاطین تیموری همه مشوق هنر کتاب- نویسی بوده‌اند که بزرگترین و مهم‌ترین آنها بایسنقر میرزا

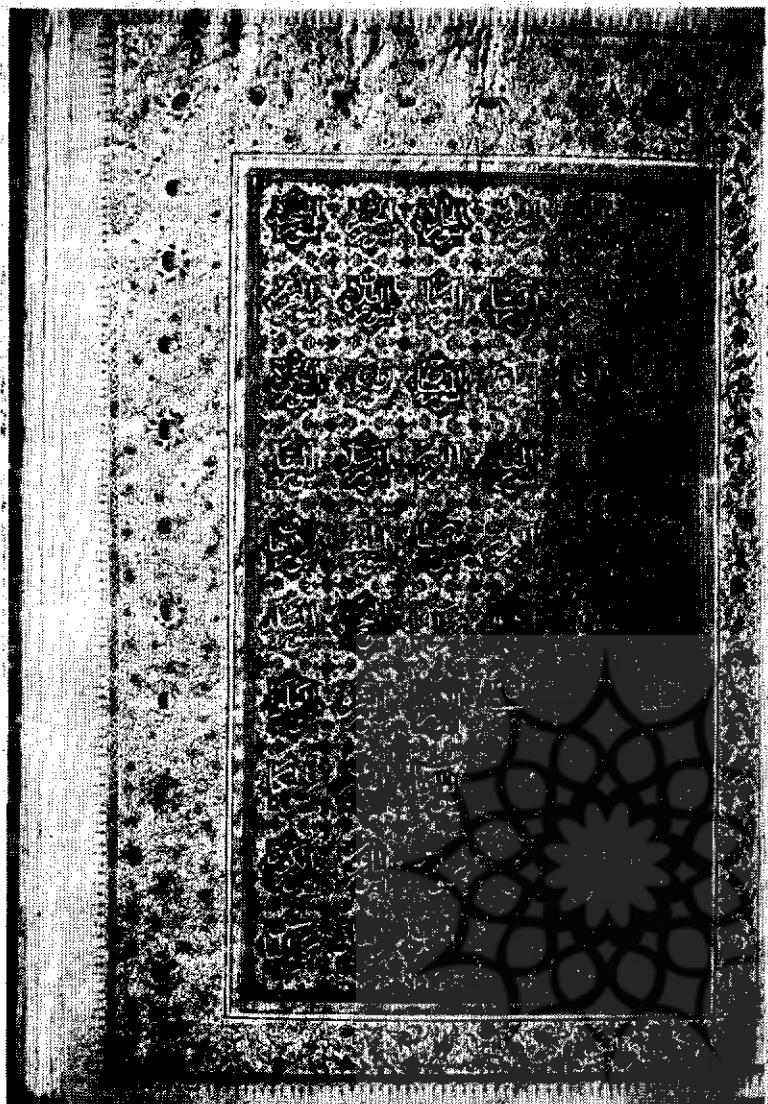
راست : تذهیب قرآن رقم عزیز بن محمد - حدود قرن نهم هجری

چپ : سر لوح قرآن - قرن دهم هجری

پائین : نمونه‌های مختلف از تذهیب قرآن مربوط بقرن دوازدهم هجری

پسر شاهرخ بوده است چه این شاهزاده علاوه بر اینکه خود بشخصه مردی هنرمند و از فنون کتابت و خط و تذهیب و نقاشی بهره‌مند بود، جمع‌کننده از هنرمندان که از سراسر امپراطوری تیموری گرد آمده بودند در دربار و دارالعلم و کتابخانه‌ای که در هرات بنیاد نهاده بود می‌زیستند. در این شهر کاغذ ساز، خطاط، تذهیب‌کار، صحاف، رنگ‌ساز، نقاش و امثال این قبیل هنرمندان در تهیه کتب که می‌توان بعضی از آنها را از نفیس‌ترین و زیباترین کتابهایی که تاکنون تهیه شده دانست با یکدیگر همکاری و تشریک مساعی مینموده‌اند. در این زمان هنرمندان توجه زیاد به ترسیم اشکال نباتات و گلها و مناظر طبیعی و گاهی اشکال طیور مبذول داشته‌اند. قرآنهاى این دوره مخصوصاً آنها که برای شاهرخ و بایسنقر میرزا فراهم

تذهیب قرآن مربوط به اوایل
قرن سیزدهم هجری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
تذقیع علوم انسانی

شده در زمره زیباترین تذهیب کاریهاست . طلا و لاجورد یکی از عوامل اصلی کار آنها بوده و در همه حال برای آرایش و تذهیب کتاب و قرآن از آنها استفاده میشده است . صنعت تذهیب که در دوره تیموری راه کمال پیمود در زمان صفویه نیز ادامه یافت . در این زمان زمینه معمولاً آبی رنگ است و تقسیمات کوچکتر برنگ طلائی و سیاه دیده میشود طرحهای تزئینی برنگ سفید و زرد و سرخ و آبی و سبز است . تذهیب کاری و نقاشی با طلا در دوره صفویه ترقی کرد . بسیاری از نسخ باقیمانده از این زمان حاشیه بزرگی دارد که مناظر طبیعی و اشکال انسان و حیوان بر آن نقاشی شده و برنگ طلائی و سبز و زرد در آنها بکار رفته است .